

Vida Deželak Barič*

Stranke marksističnega idejnopolitičnega tabora na Slovenskem 1896–1941**

IZVLEČEK

Prispevek obravnava razvoj in organiziranost strank marksističnega idejnopolitičnega tabora v času habsburške monarhije, ko je na Slovenskem leta 1896 ustanovljena prva delavska stranka marksistične smeri (Jugoslovanska socialnodemokratska stranka), ter v času Kraljevine SHS/Jugoslavije do začetka druge svetovne vojne. Razčlenjuje pestro strankarsko podobo, ki je nastala z letom 1920, ko se je socialnodemokratska stranka kot dotedanji edini politični predstavnik delavstva marksistične smeri razcepila na radikalno/komunistično in reformno/socialnodemokratsko stranko; obe sta se nato vključili v ustrezni jugoslovanski stranki, tj. v Komunistično stranko Jugoslavije oziroma Socialistično stranko Jugoslavije. Opozarja na pojav frakcij znotraj obeh strank, na metode in pogoje delovanja komunistov po oblastni prepovedi komunistične stranke leta 1921 in metode delovanja socialistov po prepovedi socialistične stranke z uvedbo kraljeve diktature januarja 1929. Moč in družbeni vpliv strank ponazarja z rezultati na volitvah v predstavniške organe ter s številom strankarsko povezanih članov. Navaja glavna strankarska glasila in vodilne osebnosti.

Ključne besede: Jugoslovanska socialnodemokratska stranka, Komunistična stranka Jugoslavije, Socialistična stranka Jugoslavije, Komunistična stranka Slovenije, politični tisk, volitve, Slovenija, 1896–1941

* Dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, vida.dezelak-baric@inz.si

** Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0281 *Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

ABSTRACT**PARTIES OF THE MARXIST IDEOLOGICAL-POLITICAL CAMP IN SLOVENIA
1896–1941**

The following contribution focuses on the development and organisation of the parties of the Marxist ideological-political camp in the time of the Habsburg Monarchy, when the first Marxist-oriented workers' party was established in Slovenia in 1896 (the Yugoslav Social-Democratic Party), and during the Kingdom of SHS/Yugoslavia until the onset of World War II. The article analyses the diverse structure of political parties, emerging in 1920, when the Social-Democratic Party as the only Marxist-oriented workers' political representative until that time split into the radical/communist and the reformist/social-democratic parties. Both of these subsequently joined the appropriate Yugoslav parties: i.e. the Communist Party of Yugoslavia and the Socialist Party of Yugoslavia, respectively. The contribution underlines the emergence of fractions within both of these parties, the methods and circumstances of the communist activities after the government banned the Communist Party in 1921, and the methods of the socialist activities after the prohibition of the Socialist Party with the introduction of the King's Dictatorship in January 1929. The power and social influence of these parties are described in terms of the results of the elections for the representative bodies and the number of party members. The article also lists the main party gazettes and the leading party members.

Keywords: Yugoslav Social-Democratic Party, Communist Party of Yugoslavia, Socialist Party of Yugoslavia, Communist Party of Slovenia, political press, elections, Slovenia, 1896–1941

I.

Marksistični idejnopolitični tabor je dobil svoje prvo politično – strankarsko predstavništvo z ustanovitvijo Jugoslovanske socialnodemokratske stranke (JSDS). Ta je bila ustanovljena na kongresu (oziroma zboru) 15. in 16. avgusta 1896 v Ljubljani, potem ko je delavsko gibanje, vpeto v širši avstrijski in evropski prostor, politično in organizacijsko bilo na Slovenskem prisotno že skoraj tri desetletja.¹ Avstrijska socialnodemokratska stranka (ASDS), ustanovljena na prehodu iz leta 1888 v leto 1889 na združitvenem kongresu v Hainfeldu, ki je zajemala vse dežele avstrijske polovice avstro-ogrske monarhije, se je namreč v devetdesetih letih reorganizirala v zvezo nacionalnih strank. Skladno s takšno reorganizacijo je bila ustanovljena tudi JSDS, ki naj bi združevala socialne demokrate južnih Slovanov v avstrijski polovici

1 Več o tem gl. v: Dušan Kermavner, *Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884–1894* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1963). Jasna Fischer, *Čas vesolniga socialnega punta se bliža. Socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889* (Ljubljana: Krt, 1984). Franc Rozman, *Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem. 1889 do 1918* (Ljubljana: Borec, 1979).

monarhije, dejansko pa je ostala slovenska stranka. Na ustanovnem kongresu je JSDS sprejela hainfeldski program, si postavila za cilj zrušenje kapitalizma in zgraditev novega, socialističnega družbenega reda, sebe je opredelila za mednarodno in tako zanikala obtožbe o svojem domnevno breznarodnem ali protinarnodnem značaju, socialno pa je bila utemeljena predvsem na delavstvu, čeprav se je zavedala, da je za zmago socialistične ideje treba pritegniti predvsem kmeta, vendar je zavzemala stališče, da mora kmet najprej obubožati oziroma se osvoboditi zaverovanosti v zasebno lastnino, šele potem se bo pridružil socialni demokraciji.² Do konca prve svetovne vojne je JSDS imela deset kongresov in dve konferenci.

Na 7. kongresu ASDS novembra 1901 na Dunaju je JSDS opozarjala, da je področje njenega delovanja precej obsežno, saj je obsegalo Kranjsko, južno Štajersko, Primorsko z Goriško in Istro (delo pa bi morala razširiti še na Koroško in v Dalmacijo), pri tem pa se je znašla v hudo težavnem položaju pri organizacijskem in agitacijskem delu zaradi narodnostno mešanih ozemelj (razen na Kranjskem), saj so drugojezične »bratske stranke« v svoje vrste organizirale tudi slovenske delavce, kar že s stališča agitacije naj ne bi bilo v skupno korist.³ Na narodnostno mešanih območjih je namreč lahko delovalo več strank; na Primorskem sta delavce organizirali italijanska stranka in JSDS, na Koroškem je bilo socialistično delavstvo izključno v okviru nemške stranke, na Štajerskem je bilo širše celjsko območje v domeni JSDS, širše mariborsko območje pa v domeni nemške stranke.

Na 7. kongresu JSDS februarja 1909 v Ljubljani je bil sprejet organizacijski pravilnik, ki je bil prilagojen pravilom ASDS (sprejetim na 4. kongresu ASDS marca 1894⁴), po katerem je bila JSDS organski, vendar samoupravni del ASDS, delovala pa naj bi v vseh pokrajinah Cislajtanije, kjer je strnjeno ali razpršeno živelo južnoslovansko prebivalstvo. Strankino organizacijsko zgradbo so sestavljale krajevne, okrajne in pokrajinske organizacije na čelu z adekvatnimi političnimi odbori. Vodstveni organ stranke je bil izvršni odbor (pet članov ožjega vodstva, osem članov nadzornega odbora in zastopnik JSDS v skupni stranki na Dunaju).⁵ Nihanje števila strankinih članov je bilo tudi zaradi mobilnosti delavstva precejšnje. Leta 1905 naj bi JSDS štela 4100 članov, 1906 pa 7603.⁶

Za prve volitve v splošni kuriji državnega zbora leta 1897 so socialni demokrati razvili veliko delavnost med delavci in kmeti ter največji uspeh dosegli v Trstu (12 % glasov) ter na Koroškem, kjer so se strankine organizacije, drugače kot v drugih deželah, že zelo zgodaj širile tudi med kmečkimi delavci in manjšimi kmeti. Rezultati državnoborskih volitev leta 1907 in 1911, po uvedbi splošne in enake volilne pravice, izkazujejo strankin vzpon, saj je število glasov na širšem slovenskem ozemlju naraslo

2 Moša Pijade, ur., *Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, tom V. Socialistično gibanje v Sloveniji 1869–1920*, (Beograd: Zgodovinski oddelek centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, 1951), 24–41.

3 Ibid., 85, 86.

4 Ibid., 15–17.

5 Ibid., 181–85.

6 Franc Rozman, »Jugoslovanska socialnodemokratska stranka,« v: *Enciklopedija Slovenije*, 4, ur. Marjan Javornik, Dušan Voglar in Alenka Dermastia (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990), 340.

od 28.423 (10 %) na 32.263 (11 %). Na ozemlju današnje Slovenije je leta 1907 stranka dobila okoli 15.000 glasov (6 %), na zadnjih državnozbornih volitvah pa okoli 17.000 glasov (7 %). V Trstu je bilo poleg tega okoli 10.000 socialističnih glasov (23–24 %), v sedmih povsem slovenskih sodnih okrajih na Koroškem pa okoli 2500 (14–15 %). Glavne postojanke socialističnih glasov na slovenskem ozemlju so bile: Trst, slovenska istrska obala (predvsem Milje z okolico), na Goriškem Gorica z okolico in Kras z Nabrežino, na Kranjskem Ljubljana z okolico, Idrija z okolico, Jesenice z vso jeseniško dolino, premogovno Zagorje z okolico, na Štajerskem trboveljsko premogovno področje, celjska okolica, Maribor z okolico in dravska dolina nad Mariborom, na Koroškem Mežiška dolina, Borovlje in Celovec z okolico, Beljak z okolico, spodnja Ziljska dolina in Kanalska dolina. Glasovi, ki jih je stranka dobila, so se v glavnem ujemali z razprostranjenostjo industrije in rudarstva. Leta 1907 je bilo s širšega slovenskega ozemlja izvoljenih sedem socialističnih poslancev (štirje v Trstu, dva na mešanem narodnostnem ozemlju na Koroškem in eden v Mariboru), leta 1911 pa samo trije (dva v Trstu in eden na Koroškem). Vse socialnodemokratske volilne zmage so bile dosežene v nacionalno mešanih, toda po občevalnem jeziku nemških in italijanskih volilnih okrajih. Glasovali pa so za te kandidate socialdemokrati vseh narodnosti, torej tudi slovenske. Edino JSDS je v deželnih zborih in v državnem zboru ostala brez svojega zastopnika.⁷

Sedež stranke je bil v Ljubljani, v obdobju od 1902 do 1904 so ga preselili v Trst kot industrijsko središče z več delavci kot v Ljubljani, nato pa so ga ponovno prenesli v Ljubljano. JSDS je bila močno navezana na usmeritve ASDS, od nje je prejela tudi finančno podporo, zato so bile njene samostojne pobude omejene. Redno se je udeleževala kongresov ASDS in sledila usmeritvam druge internacionale. Glavni voditelji in ideologi stranke so bili pred prvo svetovno vojno Etbin Kristan, Anton Kristan, Albin Prepeluh, dr. Henrik Tuma, dr. Anton Dermota, Melhior Čobal, Josip Kopač. Strankina glasila so bila *Rdeči prapor* (1898–1911), *Naprej* (1903–1911, 1917–1928) in *Zarja* (1911–1915).⁸

Ob izbruhu vojne, ko je parlamentarno življenje prenehalo in je zavladal strog režim vojnega absolutizma, politične stranke sicer niso bile razpuščene, vendar so se lahko ukvarjale le z notranjim strankarskim delom, prepovedana pa je bila vsaka oblika delavskega gibanja. Zaradi tega in zaradi odhodov v vojsko je v delavskih organizacijah, zlasti strokovnih (sindikalnih), upadlo število članstva ali so celo prenehale z delom, prenehali so izhajati številni delavski časopisi, kar je deloma nadomestil *Delavec* (1914–1941), ki ga je JSDS začela izdajati leta 1914, leta 1917 pa je ponovno začel izhajati *Naprej*.⁹

7 Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem 1861–1918* (Ljubljana: Slovenska matica, 1965), 281–96.

8 Ferdo Gestrin in Vasilij Melik, *Slovenska zgodovina. Od konca osemnajstega stoletja do 1918* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966), 290–2. Rozman, »Jugoslovanska socialnodemokratska stranka,« 340.

9 Gestrin in Melik, *Slovenska zgodovina*, 328, 329. Pijade, *Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije*, V, 281–87.

II.

Globoka družbenoekonomska kriza kot posledica razdejanja prve svetovne vojne je ob hkratnih vzorih v revolucionarnem dogajanju v Evropi radikalizirala širša družbena gibanja med Slovenci. Posledično je prišlo do razcepa v socialno-demokratskem delavskem gibanju. V JSDS se je od pomladi 1919 postopno krepila notranja opozicija, ki se je ostrila predvsem ob vprašanju sodelovanja stranke v meščanskih vladah (t. i. ministerializem). V Narodni in Deželni vladi v Ljubljani sta socialdemokrate zastopala Albin Prepeluh in Anton Kristan; slednji je avgusta 1919 postal tudi minister v osrednji vladi Ljube Davidoviča, bil pa je tudi poslanec v Začasnem narodnem predstavništvu. Opozicijo so mdr. sestavljali Rudolf Golouh, inž. Dragotin Gustinčič, Lovro Klemenčič, dr. Milan Lemež, Josip Petrič, inž. Anton Štebi, Marcel Žorga in Jakob Žorga. Poleg zavračanja ministerializma je opozicija v ospredje vse bolj postavljala tudi zahtevo po politični in sindikalni združitvi slovenskega delavskega gibanja z jugoslovanskim. Omenjena osrednja vprašanja je obravnaval 11. kongres JSDS 1. in 2. novembra 1919,¹⁰ sprejete kompromisne rešitve pa so dejansko samo še pospešile proces razhajanja in nato odcepitev revolucionarnega dela stranke od reformnega, pri čemer je mejnik v razločevanju marksističnega delavskega gibanja bila nasilno zadušena železničarska stavka aprila 1920.¹¹

Vzpostavitev Kraljevine SHS kot novega državnega okvira je slovenske socialdemokrate sicer usmerila k povezovanju z jugoslovanskim delavstvom marksistične usmeritve, vendar se JSDS združitvenega (>velikonočnega<) kongresa, ki je potekal med 20. in 23. aprilom 1919 v Beogradu, ni udeležila, predvsem zato, ker se ni bila pripravljena odreči sodelovanju z meščanskimi strankami oziroma privoliti v dosleden razredni boj, pomembno pa je bilo tudi vprašanje povezovanja strank v jugoslovanski okvir na avtonomistični ali centralistični osnovi. Na tem kongresu so se socialnodemokratske stranke iz večine jugoslovanskih pokrajin združile v Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov) – SDSJ(k), ki je pristopila k tretji ali komunistični internacionali (Kominterni). Hkrati s strankinim kongresom v Beogradu, ki velja za ustanovni kongres jugoslovanske komunistične stranke, je potekal tudi združitveni sindikalni kongres (kot osrednji organ je bil ustanovljen Centralni delavski sindikalni svet Jugoslavije – CDSSJ), ki pa se ga socialnodemokratska Strokovna komisija v Sloveniji, v kateri je bil pomembna osebnost tajnik Ivan Tokan, prav tako ni udeležila. Vendar se je Strokovna komisija zaradi diferenciacije v delavskem gibanju in pritiska »od spodaj« marca 1920, sicer le formalno oziroma taktično, vključila v CDSSJ, kajti radikalna in reformna struja sta se zavedali, da pot k močni stranki vodi tudi prek sindikalnih organizacij.¹²

¹⁰ Ibid., 396–401.

¹¹ France Klopčič, *Velika razmejitev. Študija o nastanku komunistične stranke v Sloveniji aprila 1920 in o njeni dejavnosti od maja do septembra 1920* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1969), 22–26. Metod Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965), 153–61.

¹² Janko Pleterski et al., *Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije* (Ljubljana: Komunist in Državna založba Slovenije, 1986), 64–69. Klopčič, *Velika razmejitev*, 27–31. Miroslav Stiplovšek, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na*

Opozicija v JSDS je sklenila zoperstaviti se reformnemu delu stranke (Anton Kristan, Albin Prepeluh, Melhior Čobal, Ivan Kocmur, Ignac Mihevc, Zvonimir Bernot), stopiti na lastno politično pot in s tem v idejnopolitičnem in organizacijskem pogledu jasno razločiti radikalno smer od reformne socialnodemokratske. 2. marca 1920 je ljubljanska okrožna organizacija JSDS, v kateri je prevladovala levičarska orientacija, izstopila iz JSDS, ustanovila Delavsko socialistično stranko Slovenije (DSSS) in začela izdajati list *Ujedinjenje* (1920). Stranka je pritegnila znatno število krajevnih organizacij in za 11. april 1920 v Ljubljani sklicala prvi in hkrati zadnji kongres DSSS, ki je bil hkrati prvi kongres nove, komunistične stranke na Slovenskem. Delegati iz 20 krajevnih organizacij so zastopali 12.000 članov, saj je stranki do kongresa uspelo pritegniti precej članov iz krajevnih socialnodemokratskih organizacij na ljubljanskem območju, v Zasavju, na Dolenjskem in Gorenjskem, ne pa tudi na Štajerskem in Koroškem. Temeljni kongresni nalogi sta bili potrditev stališča o združitvi stranke s SDSJ(k) in programskih dokumentov, utemeljenih na »neizprosno« razrednem boju s ciljem vzpostavitve oblastnega monopola delavskega razreda. Z vključitvijo v vsejugoslovansko komunistično stranko je stranka izgubila nacionalno obeležje in se je na začetku uradno imenovala: SDSJ(k), pokrajinska sekcija za Slovenijo. Statut, sprejet 11. aprila v Ljubljani, ki je za osnovo vzel statut iz beograjskega združitvenega kongresa aprila 1919, je določal centralistično ureditev, saj so centralnemu izvrševalnemu odboru SDSJ(k) bile »podrejene vse strankine institucije, kakor pokrajinski izvrševalni odbor, pokrajinski del parlamentarne skupine in ves strankin tisk«. Pokrajinski organ stranke je bil 28-članski izvrševalni odbor z devetčlanskim načelstvom stranke kot ožjim organom s sedežem v Ljubljani. Za povezavo med krajevnimi organizacijami in pokrajinskim odborom so bila predvidena okrožna vodstva v Ljubljani, Trbovljah, Celju, Mariboru, na Jesenicah, v Trziču, Kočevju, Novem mestu pa tudi v Borovljah in Velikovcu. V ožje pokrajinsko vodstvo so bili mdr. izvoljeni Josip Petrič, Rudolf Golouh (še isto leto se je vrnil k JSDS), Milan Lemež, Viktor Koleša, Albert Hlebec, Robert Rinaldo, Ivan Makuc, kmalu zatem so bili vanj vključeni še Lovro Klemenčič, Dragotin Gustinčič, Vladislav Fabjančič in drugi. *Rdeči prapor* (1898–1920) je postal strankino glasilo.¹³

Istočasno kot kongres DSSS v Ljubljani je v Mariboru potekal izredni kongres JSDS, na katerem so štajerski in koroški delegati zastopali okoli 23.000 članov. Načeloma so privolili v vključitev JSDS v SDSJ(k) in 13. aprila je bil na pogajanjih med delegati obeh kongresov podpisan sporazum o prenehanju obstoja JSDS, čemur pa se je vodstvo JSDS nato odreklo. Maja 1920 je uradno obnovilo stranko JSDS z glasilom *Naprej*, strankine organizacije pa so bile takrat razdeljene na pet okrožij (Jesenice, Ljubljana, Celje, Maribor, Prevalje). S tem sta se dokončno razšli obe smeri

.....
Slovenskem 1918–1922 (Ljubljana: Partizanska knjiga in Delavska enotnost, 1979), 153–64.

13 Klopčič, *Velika razmejitev*, 31–59, 167. France Klopčič, ur., *Ustanovitev. Dokumenti ustanovnega kongresa komunistične stranke v Sloveniji 11. aprila 1920* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1969), 31–47, 55. Marjeta Adamič et al., ur., *Viri za zgodovino komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919–1921* (Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980), 83–86, dok. I, 34, 90–97, dok. I, 37.

marksističnega delavskega gibanja na področju politične organiziranosti, ne pa tudi v sindikalnih organizacijah.¹⁴ Stranko je v prvih povojnih letih vodil Anton Kristan, ki pa od leta 1921 politično ni več deloval. Med vodilnimi člani JSDS so bili še dr. Milan Korun, Josip Kopač, Filip Uratnik, Viktor Eržen, Josip Udovč, Franc Svetek, Zvonimir Bernot, Albin Prepeluh (leta 1921 se je razšel z JSDS), Rudolf Golouh, Josip Petejan.

Na 2. kongres jugoslovanskih komunistov v Vukovarju med 20. in 24. junijem 1920 je tako odšel samo komunistični del slovenskega marksističnega tabora.¹⁵ Na kongresu, ki je potekal v znamenju razčiščevanja strategije in taktike razrednega boja, se je po prevladi leve struje SDSJ(k) preimenovala v Komunistično stranko Jugoslavije (KSJ), slovenski del komunistične organizacije pa se je imenoval Komunistična stranka Jugoslavije za Slovenijo.¹⁶ Na tem mestu opozarjamo, da se je v slovenskih dokumentih v času med obema vojnama uporabljal slovenski izraz »stranka«, in ne srbski izraz »partija«, zato se v pričujočem prispevku držimo jezika virov.¹⁷

V Vukovarju sprejeti statut je predvideval popolno centralizacijo stranke, odpravo pokrajinskih izvršnih odborov ter ustanovitev oblastnih (pokrajinskih) svetov in sekretariotov, pri čemer je sekretarje postavljal centralni strankin svet KSJ kot svoje organe za izvajanje strankine politike in povezovanje njenega vodstva z oblastnimi organizacijami. Strankini člani so bili organizirani po teritorialnem načelu in sprejeta so bila strožja merila za sprejem novih članov. Komunisti so se volitev v predstavniška telesa lahko udeleževali samo s predhodno odobritvijo ustreznih strankinih vodstev

14 Ibid., 81–83, dok. I, 33, 98–100, dok. I, 38, 100–03, dok. I, 39, 123–26, dok. I. 55. Klopčič, *Velika razmejitev*, 62–67, 77–92, 99. Klopčič, *Ustanovitev. Dokumenti ustanovnega kongresa komunistične stranke v Sloveniji*, 71, 72.

15 Klopčič, *Velika razmejitev*, 126–31.

16 Pleterski et. al., *Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije*, 74–76.

17 Tako je že leta 1920, neposredno po vukovarskem kongresu, v okviru Komunistične knjižnice Rdečega prapora, izšla publikacija št. 1 *Program in Statut Komunistične stranke Jugoslavije ter resolucije, sprejete na strankinem kongresu v Vukovaru 20.–24. junija 1920*, ki jo je natisnila tiskarna J. Pavliček v Kočevju. Rdeči prapor je v članku »Po II. strankinem kongresu v Vukovaru« 3. julija 1920 poročal, da je kongres sklenil spremeniti ime dotedanje stranke v »komunistično stranko Jugoslavije«. Ob volitvah v ustavodajno skupščino je stranka svoj program in volilna gesla objavila v *Rdečem praporu* (6. 10. 1920) kot »Komunistična stranka Jugoslavije K. S. J.« in je pod tem imenom sestavila tudi kandidatno listo (*Rdeči prapor*, 17. 11. 1920). Naprej bi še lahko naštevali številne dokumente, ki potrjujejo uporabo izraza »stranka« iz začetnega obdobja delovanja komunistov na Slovenskem. Tudi štirinajst let kasneje, ko je Boris Kidrič na goričanski konferenci septembra 1934 v obsežnem »Referatu o organizacijskem položaju, delu, napakah in nalogah pokrajinske organizacije komunistične stranke v Sloveniji« predstavil štiriletno obdobje položaja in dejavnost komunistične organizacije po uvedbi diktature, se je dosledno in glede na vsebino referata izjemno pogosto uporabljal izraz »stranka« in izraza »partija« ni poznal (gl. Boris Kidrič, *Zbrana dela, knjiga 1*, 13–37). In ne nazadnje, na Čebinah je aprila 1937 ustanovljena *Komunistična stranka Slovenije*, s tem imenom se je tudi podpisala pod znameniti manifest pa tudi v pozdravu izvršnemu odboru Kominterne (gl. *Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS, zlasti 274–87*). Tudi 3. konferenca slovenskih komunistov na Vinjah junija 1940 kot priprava na 5. državno konferenco jugoslovanskih komunistov je potekala kot konferenca *Komunistične stranke Slovenije* (gl. *Peta zemaljska konferenca KPJ*, 274–83). Iz navedenih izbranih primerov s pomembnejših dogodkov v zgodovini komunistične organizacije sledi, da se je med vojnama uporabljal izraz »stranka«, ki pa ga je v strankinih dokumentih in širši rabi z začetkom druge svetovne vojne začel izpodrivati izraz »partija«. Zatem se je izraz »partija« uveljavil tudi v zgodovini pisju, vendar ne povsem dosledno, zato današnja raba izraza »stranka« ni nikakršna novost. Spomnimo naj le na v pričujoči razpravi citirana dela Franceta Klopčiča, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja pa je leta 1980 izdal zbirko dokumentov pod naslovom *Viri za zgodovino komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919–1921*. Uporaba izraza »partija« za čas med obema vojnama je utemeljena na retrogradnem načelu, ne pa na zgodovinskem. Predvsem zaradi tega, ker je bil namen prispevka mdr. predstaviti temeljne organizacijske vidike, smo pri poimenovanju strank sledili temu, kakor so se stranke same imenoval v obravnavanem obdobju.

in so se imeli za »funkcionarje Partije«. Kandidate za parlamentarne volitve je potrjeval centralni strankin svet.¹⁸ V 27-članskem centralnem strankinem svetu so Slovenci imeli pet mest (Lovro Klemenčič, Ivan Makuc, Vladislav Fabjančič, Viktor Koleša, Jakob Žorga).¹⁹

Politični domet v družbenem prostoru sta stranki marksističnega tabora izmerili na volitvah v ustavodajno skupščino 28. novembra 1920. JSDS je med strankami na Slovenskem dosegla tretje mesto in sedem poslanskih mandatov; sedmi mandat je zaradi napačnega štetja glasov v volilnem odboru v Mariboru dobila na račun komunistov, napake pa niso popravili, ker so bili zaradi prepovedi komunistične stranke komunistični mandati avgusta 1921 razveljavljeni. Na četrto mesto se je v Sloveniji uvrstila KSJ, ki je dobila pet poslanskih mandatov, morala pa bi jih dobiti šest; na komunistični listi na Štajerskem so bili tudi nekateri socialnodemokratsko usmerjeni kandidati. V ustavodajni skupščini so jugoslovanski komunisti z 58 (59) poslanci zasedli tretje mesto, socialdemokrati so skupaj s slovenskimi sedmimi mandati imeli deset poslancev.²⁰ V Sloveniji sta delavski stranki z osvojitvijo skoraj 29 odstotkov glasov volivcev leta 1920 dosegli zenit glede svoje politične odmevnosti v družbi v celem obdobju prve Jugoslavije. Ne samo da takšnega rezultata kasneje nista več ponovili, ampak je sledil strm upad privrženecv in stranke marksističnega tabora so bile poslej vsaj glede zastopanosti v predstavnških telesih povsem obrobna politična sila.

Rezultat, ki ga je KSJ dosegla ob volitvah v ustavodajno skupščino na državni ravni, je bil za komaj ustanovljeno stranko vsekakor impresiven, za obstoječo družbeno ureditev pa skrb vzbujajoč, še zlasti zaradi komunističnega spodbujanja revolucionarnih razmer v državi, zato je vlada Milenka Vesnića želela onemogočiti politično dejavnost komunistov. 29. decembra 1920 je sprejela uredbo, t. i. Obznano,²¹ s katero je do sprejetja ustave prepovedala komunistično dejavnost in se s »presenetljivo lahkoto iznebila tretje najmočnejše stranke«²² v državi. Odlok pa ni veljal za komunistične poslance, ki jih je varovala imuniteta. Ker je KSJ na Slovenskem legalno delovala le slabih devet mesecev, jo je Obznana zatekla idejno ter organizacijsko neutrjeno, zato jo je oblastni ukrep še dodatno prizadel. Delovanje je preusmerila na ilegalne temelje, na kar pa ni bila pripravljena, zato se je število članov ob hkratnem upadanju prejšnjega revolucionarnega vzgona začelo hitro zmanjševati. Namesto dotedanjih številčno močnih je začela vzpostavljati manjše ilegalne organizacije. Svoj vpliv je skušala ohranjati v revolucionarnih sindikatih in iskala je možnosti

18 Ubavka Vujošević, ur., *Drugi (vukovarski) kongres KPJ. Izvori za istoriju SKJ* (Beograd: Komunist, 1983), 118–28, dok. 9.

19 Klopčič, *Velika razmejitev*, 149, 242.

20 Vasilij Melik, »Izidi volitev v konstituantu leta 1920,« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 3, št. 1 (1962): 46–48. Bojan Balkovec, »Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša«. *Volilna teorija in praksa v prvi jugoslovanski državi* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2011), 124, 125, 167, 209. Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919–1929* (Beograd: Institut za savremenu istoriju in Narodna knjiga, 1979), 88, 89.

21 Adamič et al., *Viri za zgodovino komunistične stranke na Slovenskem*, 220–22, dok. I, 104.

22 Metod Mikuž, »Razvoj slovenskih političnih strank (1918 do zač. 1929) v stari Jugoslaviji,« *Zgodovinski časopis* 9, št. 1–4 (1955): 115.

za izdajanje ilegalnega in legalnega tiska, saj je s prepovedjo *Rdečega prapora* izgubila pomembno usmeritveno in organizacijsko sredstvo.²³

Kljub prepovedi komunistične dejavnosti je KSJ samostojno ali v koalicijah, praviloma s socialdemokrati, nastopila na občinskih volitvah aprila in maja 1921, vendar le v kakšnih 40 od skupaj 832 občin, kandidatnih list pa ji ni uspelo sestaviti niti v vseh velikih in industrijskih krajih, kar kaže na njeno precejšnjo oslabeledost. Osvojila je okoli 300 odborniških sedežev (socialdemokrati okoli 1000) od skupno 12.450 in verjetno 16 županskih položajev, kar govori o zelo zmanjšani podpori volivcev komunističnim kandidatom. Odmevna je bila zmaga predvsem v rudarskem mestu Trbovlje, po velikosti tedaj tretji občini v Sloveniji; ob podpori komunistov pa so župana v Mariboru dobili socialdemokrati. Kasneje so bili mandati komunističnih odbornikov in županov na podlagi Zakona o zaščiti države razveljavljeni.²⁴

Ko je sredi leta 1921 v KSJ prišlo do pojavov individualnega terorja (atentata na regenta Aleksandra in notranjega ministra Draškovića), je narodna skupščina 2. avgusta 1921 sprejela Zakon o zaščiti države,²⁵ ki je prepovedal delovanje KSJ. Zakon je stranko opredelil za zločinsko organizacijo in jo s tem za vse obdobje prve Jugoslavije izločil iz javnega političnega življenja. KSJ je naslednji dve desetletji delovala podtalno, članstvo v komunistični organizaciji pa je bilo kaznivo. Komunisti so bili izpostavljeni pogostim pregonom in aretacijam ter eksistencialnim stiskam, kar je redčilo strankine vrste, umaknili so se tudi nekateri vodilni člani. Stiki z dvojnim osrednjim vodstvom v Beogradu in na Dunaju so bili oteženi, kar je občasno povzročalo tudi konceptualne razlike. Te so se npr. pokazale v delovanju pokrajinskega sekretarja Lovra Klemenčiča, ki je v nasprotju z usmeritvijo vodstva KSJ nasprotoval oblikovanju čvrste ilegalne strankarske organizacije in zagovarjal predvsem legalne oblike delovanja.²⁶

Pogoji ilegale so komunistom narekovali preusmeritev v oblikovanje številčno mnogo ožje kadrovske partije in k spremenjenim taktičnim oblikam množičnega dela. Organizacijska struktura stranke je bila nato določena tudi s statutom, sprejetim na 3. kongresu KSJ na Dunaju junija 1926. Temeljne organizacijske enote so postale celice z majhnim številom članov, pri čemer se je izrazito dajala prednost celicam v tovarnah in drugih obratih, kar je bilo povezano tudi s procesom boljše vizacije stranke. Celice so se povezovale v okviru rajonov, višje teritorialne enote so bili okrožja in pokrajine (oblasti), ki so jim načelovali adekvatni partijski komiteji. Vrhovni partijski organ med dvema kongresoma je bil centralni komite KSJ. V statutu je bilo izrecno poudarjeno, da je KSJ sekcija Kominterne, zato se je stranka uradno imenovala Komunistična stranka Jugoslavije, sekcija Komunistične Internacionalne.²⁷

23 France Klopčič, »Komunistična stranka v Sloveniji po Obznani,« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 1, št. 2 (1960): 25–30. France Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, 1. knjiga* (Ljubljana: Borec, 1981), 83–88.

24 Klopčič, »Komunistična stranka v Sloveniji po Obznani,« 35–60.

25 »Zakon kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev o zaščiti javne varnosti in reda v državi,« *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, III*, 95–249, 11. 8. 1921, 469, 470. Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev*, 209–13.

26 Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov*, 1, 92–97.

27 Moša Pijade, ur., *Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, tom II. Kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919–1937* (Beograd: Istorijsko odeljenje centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, 1950), 133–41.

V bistveno drugačnih razmerah so že zaradi legalnega položaja delovali socialdemokrati, ki so uživali tudi določeno oblastno podporo. Razvoj tega političnega subjekta v dvajsetih letih je bil v Sloveniji zelo zapleten in poln obratov. JSDS se je enako kot slovenska KSJ vključila v vsejugoslovansko strankarsko povezavo. Do združitve treh socialdemokratskih strank v Kraljevini SHS v Socialistično stranko Jugoslavije (SSJ) je prišlo na konferenci 18. decembra 1921 v Beogradu. Statut je določal centralistično ureditev stranke z glavnim odborom na čelu in s krajevnimi ter oblastnimi (pokrajinskimi) upravami. Člani glavnega odbora SSJ iz Slovenije so postali Etbin Kristan, Rudolf Golouh, Milan Korun, Josip Kopač, Zvonimir Bernot in Ignac Kaiser.²⁸ Poudariti pa je treba, da je nadaljnji razvoj v slovenskem delu SSJ v primerjavi z ostalimi deli Jugoslavije v marsičem potekal specifično; mdr. je stranka v Sloveniji vzdrževala bolj stabilno strankarsko strukturo in dejavnost, slovensko pokrajinsko vodstvo pa se je skušalo čim bolj distancirati od značilnih frakcijskih bojev v osrednjem vodstvu.

Po beograjskem sestanku je 26. in 27. decembra 1921 potekal zadnji, 13. kongres JSDS v Trbovljah, ki je bil hkrati ustanovni kongres SSJ za Slovenijo. Na njem so sprejeli program in statut. JSDS se je preoblikovala v pokrajinsko organizacijo SSJ za Slovenijo s tremi okrožji (Maribor, Celje, Ljubljana), krajevne organizacije pa so se prilagajale občinskim mejam. Izvolili so pokrajinsko načelstvo (Josip Postrak, Miha Koren, Zvonimir Bernot, Ivan Krušič, Franc Svetek) ter pokrajinski odbor (Alojz Leskošek, Vinko Möderndorfer, Albin Lajovic, Staudinger, Rinaldo) in obdržali lista *Naprej* in *Volksstimme* (1919–1936). Strankin voditelj je postal publicist Zvonimir Bernot, za njim pa so stranko vodili Josip Petejan, dr. Milan Korun in od oktobra 1926 dalje Viktor Eržen. Program je mdr. poudarjal, da bo socialistično idejo mogoče udejanjiti šele takrat, ko bo ta prodrla med široke sloje industrijskega delavstva, obrtniškega in kmečkega stanu, za socializem pa bo nujno pridobiti tudi izobražence, s čimer je stranka vsaj načelno sporočala želeno strukturo svoje socialne osnove. Pri tem je treba poudariti, da so v Sloveniji poleg socialnodemokratskih organizacij obstajale tudi posebne kmečke organizacije (Kmetsko-delavska zveza – KDZ), ki so istočasno bile strankine, sindikalne in gospodarske organizacije ter so bile del socialističnega gibanja, vendar so imele kratko življenjsko dobo.²⁹ KDZ je bila ukinjena leta 1923, ta ukrep pa je odražal pojmovanje, da je SSJ »stranka industrijskega proletariata«.³⁰

Enotna socialistična stranka za vso kraljevino ni prinesla utrditve socialistov niti na državni niti na slovenski ravni, ampak nasprotno. Različni pogledi na odnos do osrednjega vodstva SSJ in statuta, nekatera nesoglasja taktičnega značaja glede vodenja političnega boja, nerešeno vprašanje plačevanja strankarske članarine pa tudi osebna nasprotovanja so pripeljali do razhajanj. Pokrajinsko načelstvo SSJ za Slovenijo

28 Toma Milenković, *Socialistička partija Jugoslavije (1921–1929)* (Beograd: Institut za savremenu istoriju in NIP Export-press, 1974), 73–82, 98.

29 Jurij Perovšek, ur., *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)* (Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1998), 112–15, dok. 28. »Statut Socijalističke partije Jugoslavije,« *Naprej*, 28. 12. 1921, 1. »Strankin zbor,« *Naprej*, 29. 12. 1921, 1. Milenković, *Socialistička partija Jugoslavije*, 96–98.

30 Ibid., 198.

je nekatere člane celo izključilo iz stranke. Širše značilne politične in organizacijske delitve znotraj posameznih političnih strank v dvajsetih letih so v letih 1922–1923 tako zajele tudi pokrajinsko organizacijo SSJ za Slovenijo in pod vprašaj postavile celo obstanek same stranke. Posledično je njen vpliv začel slabeti, poleg tega sta se iz stranke že leta 1921 umaknila dotlej najbolj vidna predstavnika Anton Kristan in Albin Prepeluh, uveljavljati pa sta se začela predvsem dr. Milan Korun in Zvonimir Bernot. Stranka je zadržala najmočnejše položaje med industrijskim delavstvom in železničarji v Mariboru in Mežiški dolini, drugod pa je njen vpliv zelo padel. Zaradi nesoglasij se je junija 1922 od pokrajinske organizacije SSJ odcepila ljubljanska krajevna organizacija z glasilom *Zarja* (zarjani), vodil jo je Ljudevit Perič, v skupini je bil npr. tudi dr. Celestin Jelenc. Zatem sta se odcepili še mariborska okrožna organizacija, ki jo je vodil Milan Korun, njeni glasili sta bili *Enakost* (1920–1923) ter *Volksstimme*, in pa ljubljanska oblastna organizacija SSJ z glasilom *Rdeči prapor*. Uradno vodstvo SSJ v Sloveniji je vodil Zvonimir Bernot z listom *Naprej*. Volitve v narodno skupščino 18. marca 1923 so socialisti dočakali razdeljeni v štiri skupine in pričakovano ostali brez poslanskega mandata, čeprav so imeli možnost, da ob složnem nastopu osvojijo dva mandata. Ker je SSJ nazadovala tudi na državni ravni, saj je leta 1923 osvojila le dva mandata, je bil marksistični tabor v narodni skupščini prisoten le še simbolno, na volitvah 8. februarja 1925 pa ni osvojila sploh nobenega mandata. Po več neuspešnih poskusih so se 12. avgusta 1923 na izrednem kongresu v Celju razcepljene socialistične skupine z izjemo Bernotove ponovno združile in oblikovale novo pokrajinsko organizacijo SSJ za Slovenijo s sedežem v Celju in štirimi okrožnimi odbori (Maribor, Celje, Mežica, Ljubljana). V strankino načelstvo so bili izvoljeni Josip Petejan, Franjo Koren, K. Felicijan in I. Straus, v nadzornem odboru so bili Milan Korun, Melhior Čobal in Franc Rozman, v širšem odboru pa še Filip Uratnik, Karel Doberšek in M. Vrbanič. Strankino glasilo se je imenovalo *Socialist* (1923–1925), tega pa je leta 1926 nadomestila *Delavska politika* (1926–1941). Nova organizacija je postala sestavni del jugoslovanske SSJ, Bernotova skupina z glasilom *Naprej* pa je ohranjala slovensko socialdemokratsko kontinuiteto, vendar so bili njeni položaji oslabljeni. Leta 1926 je SSJ skladno z upravno razdelitvijo Slovenije na oblasti svojo organizacijo razdelila na ljubljansko in mariborsko oblast pod skupnim pokrajinskim vodstvom. V pokrajinski odbor so bili takrat ali malo kasneje mdr. vključeni Viktor Grčar, Jurij Arh, Ivan Krušič, Andrej Bahun, Josip Ošlak, Viktor Eržen, Franjo Koren, Valentin Komavli.³¹ Na tretjem in zadnjem kongresu SSJ v Beogradu aprila 1928 sta bila v strankino vodstvo iz Slovenije izvoljena Petejan kot eden izmed dveh sekretarjev in Eržen.³²

Tako sta v Sloveniji od leta 1923 obstajali dve socialistični organizaciji, uradna SSJ in Bernotova skupina, ki sta načelno sicer poudarjali potrebo po združitvi, kajti

31 Mikuž, »Razvoj slovenskih političnih strank 1918–1929,« 121–25, 133, 134. Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev*, 380. Balkovec, »*Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša*,« 166. Milenković, *Socialistička partija Jugoslavije*, 125, 135–39, 142–45, 163–67, 170, 172–74, 177–82, 194–200, 214, 324, 389. Jurij Perovšek, »Notranje cepitve med slovenskimi socialisti,« v: *Slovenska kronika XX. stoletja*. 1900–1941, ur. Marjan Drnovšek, France Rozman in Peter Vodopivec (Ljubljana: Nova revija, 1995), 275.

32 Milenković, *Socialistička partija Jugoslavije*, 408.

razcepljenost socialističnega gibanja je temu škodovala politično in organizacijsko. Dejansko pa sta vodili zelo oster medsebojni boj za ugled in pristaše, poskusi združitve pa so vse do uvedbe kraljeve diktature ostali neuspešni. Bernotova skupina je na kongresu v Trbovljah od 1. do 3. januarja 1926 sklenila, da znova prevzame staro strankarsko ime Jugoslovanska socialnodemokratska stranka. V načelstvo stranke so bili mdr. izvoljeni Bernot, Karel Kisovec, Anton Thaler, Alojz Leskošek. Stranka je zagovarjala federalistični program in leta 1925 opustila za socialistični tabor značilno unitaristično in centralistično usmeritev.³³ Bernotovci so imeli svoj zadnji, 19. kongres 27. in 28. maja 1928 v Ljubljani, sredi leta 1928 so prenehali izdajati *Naprej*, potem je še nekaj časa izhajala revija *Socialdemokrat*.³⁴

V razmerah, ko so socialiste hromili notranji spori, komuniste pa predvsem ilegalni položaj, je v takratni slovenski politiki prišlo do zelo neobičajne in idejnopolitično pomembne koalicije. Oktobra 1922 so Delavska zveza v imenu Slovenske ljudske stranke, komunisti in socialistični zarjani sklenili sporazum o skupnem nastopu na ljubljanskih občinskih volitvah 3. decembra 1922 in oblikovali Zvezo delovnega ljudstva (ZDL). Sporazum je bil sklenjen na pobudo pokrajinskega komiteja KSJ za Slovenijo, ki je deloval prek glasila *Delavske novice* (1921–1924). ZDL je na volitvah prepričljivo zmagala, saj je dobila kar 35 odbornikov (16 krščanski socialisti, 10 komunisti, 9 zarjani), ostale stranke skupaj pa le 14 (med temi je bil tudi en socialistični odbornik iz pokrajinske uprave SSJ – Bernotova skupina), kar sodi med odmevne posege marksističnega tabora v politično življenje zaradi osvojitve politične oblasti v glavnem mestu in preseženih ozkih ideoloških ločnic. ZDL je na ljubljanskem magistratu vladala leto dni, župansko mesto je pripadlo socialistu dr. Ljudevitu Periču. Delovati je prenehala decembra 1923, ko so iz nje izstopili komunisti, med katerimi je prevladala radikalna struja, ki je nasprotovala povezovanju komunističnega delavstva z nekomunističnim.³⁵

Razmisleki pokrajinskega vodstva KSJ o možnostih legalnega političnega delovanja komunistov so namreč privedli celo do odločitve o zlitju komunističnih organizacij z reformističnimi znotraj delavskega gibanja, pri čemer bi ilegalna in samostojna KSJ postala nepotrebna. Tako so se komunisti, zbrani okoli *Delavskih novic*, in ljubljanska krajevna frakcija SSJ (zarjani) 21. januarja 1923 združili v Socialistično stranko delovnega ljudstva (SSDL), kar je bilo v nasprotju s takratno ideologijo in taktiko mednarodnega komunističnega gibanja. Predsednik je postal eden od najvidnejših organizatorjev komunističnega gibanja v Sloveniji Ivan Makuc, tajnik pa sekretar KSJ v Sloveniji Lovro Klemenčič. Novoustanovljena stranka je na volitvah v narodno skupščino marca 1923 v Ljubljani in na Kranjskem nastopila samostojno, na Štajerskem pa skupaj z mariborskimi socialisti. Njen nastop je bil neuspešen, čez

33 Perovšek, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS*, 132, 133, dok. 33. Mikuž, »Razvoj slovenskih političnih strank 1918–1929«, 123. Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev*, 343, 344.

34 Mikuž, »Razvoj slovenskih političnih strank 1918–1929«, 136.

35 Janko Prunk, »Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922«, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 11–12, št. 1–2 (1971–1972): 202–04, 215. France Klopčič, *Kritično o slovenskem zgodovinopisju* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1977), 382, 383.

slab mesec pa je prenehala obstajati. Usmeritev v razpust samostojnih komunističnih organizacij je namreč naletela na ostro obsodbo med komunisti drugod po državi, ki so na konferenci v Beogradu 13. in 14. januarja 1923 ustanovili legalno Neodvisno delavsko stranko Jugoslavije (NDSJ), ustanovitev posebne SSDL pa je obsodil tudi del slovenskih komunistov, kar je privedlo do ukinitve SSDL. Na konferenci 15. aprila 1923 v Ljubljani je prevladala radikalna komunistična usmeritev, ki je privolila le v takšno organiziranost legalne delavske stranke, ki bo pod nespornim vodstvom KSJ. Sprejeta je bila odločitev o takojšnji vključitvi SSDL v NDSJ, *Delavske novice* pa je zamenjal *Glas svobode* (1923–1924). Najvidnejša zagovornika povezovanja komunističnega proletariata z nekomunističnim, Lovra Klemenčiča in Vladislava Fabjančiča, so izključili iz KSJ. NDSJ v Sloveniji ni nikoli štela kaj več kot 500 članov, vendar je bila tesno povezana z neodvisnimi sindikati, kar je povečevalo njen dejanski vpliv, za cilj pa si je postavila tudi povečanje dela na vasi in med mladino. Med prvimi voditelji NDSJ so bili Ivan Makuc ter Jakob in Marcel Žorga, od začetka maja 1924 do prepovedi stranke jo je vodil Milan Lemež.³⁶

NDSJ je delovala le poldrugo leto, saj je vlada Pašić-Pribičević s t. i. malo Obznano 12. julija 1924 prepovedala vse organizacije, za katere je vedela ali domnevala, da so pod komunističnim vplivom. Povod prepovedi je bil spopad med Orjuno in komunisti 1. julija 1924 v Trbovljah. KSJ je tako izgubila možnost legalnega strankarskega delovanja in je v drugi polovici dvajsetih let politično delovala predvsem prek legalnih glasil *Delavsko-Kmetški List* (1924–1926), po katerega začetnicah so se komunisti imenovali tudi »dekalisti«, in *Enotnost* (1926–1929); slednja je že s svojim poimenovanjem izražala politično usmeritev komunistov k ustvarjanju delavske enotnosti. Jeseni 1924 se je skupina okrog *Delavsko-Kmetškega Lista*, ki je dejansko bila napol legalna NDSJ, preimenovala v Delavsko kmetški republikanski blok (DKRB). Ta blok oziroma skupina je v Sloveniji v letih 1925–1928 nastopala na parlamentarnih, oblastnih in občinskih volitvah samostojno ali v povezavi z drugimi skupinami razrednega delavskega gibanja, v programu pa je bila mdr. poudarjena zahteva svobodnega političnega delovanja. DKRB si je za volitve februarja 1925, na katerih je nastopil samostojno, prizadeval pridobiti čim več delavskih in kmetških glasov, vendar je zbral le dva odstotka glasov.³⁷

Nakazano pestro dogajanje znotraj obeh polov marksističnega tabora se je poleg drugih zaviralnih dejavnikov (programi, utemeljeni na ozkem razrednem stališču, ki so bili nekonkurenčni programom večjih strank in so jim te prevzemale volivce, oblastni pritisk na komuniste itd.) seveda neugodno odrazilo v prodornosti strank, ki jima je podpora padala. To so pokazale že parlamentarne volitve marca 1923, ko liste

36 Prunk, »Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani,« 218–20. Jurij Perovšek, »Slovenski avtonomizem socialistične smeri v letu 1923,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 34, št. 2 (1994): 169. Mikuž, »Razvoj slovenskih političnih strank 1919–1929,« 116–18. Perovšek, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS*, 117–19, dok. 30 in 120–28, dok. 31. Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev*, 283–92.

37 Perovšek, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS*, 120–28, dok. 31. Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov*, 1, 149, 150. Mikuž, »Razvoj slovenskih političnih strank 1919–1929,« 119, 120. Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev*, 310, 311.

delavskih strank niso dosegle nobenega mandata, kljub delnemu povezovanju obeh smeri marksističnega tabora v volilnem nastopu. Na teh volitvah so na skupni listi nastopili komunisti, zarjani in mariborski socialisti, medtem ko so Bernotovi socialisti nastopili samostojno. Tudi za parlamentarne volitve februarja 1925 se socialistom ni uspelo dogovoriti za skupno listo. Uradna SSJ je nastopila posebej, svojo listo pa je imela Bernotova skupina. Komunisti so nastopili pod imenom DKRB. Nobena lista ni osvojila mandata.³⁸ Drugače je bilo ob volitvah v narodno skupščino 11. septembra 1927, vprašanje enotnega nastopa socialistov, kaj šele celega marksističnega tabora, pa je še naprej ostalo odprto. V samostojnem nastopu je SSJ (ki so se ji pridružili zedinjaši, tj. nekdanji komunisti, ki so se leta 1926 razšli s KPJ – Ciril Štukelj, Ivan Makuc, Alojz Sedej³⁹) osvojila en mandat (5,01 % glasov), ki je pripadal Josipu Petejanu; to je bil hkrati edini socialistični mandat v vsej Jugoslaviji. Od volilnih list, ki so sicer ostale brez poslanskega mandata, je največ glasov (5,13 %) dobil DKRB, v katerega so se povezali Bernotova JSDS in komunisti, zbrani ob glasilu *Enotnost*; čeprav omenjeni politični povezavi ni uspelo osvojiti mandata, so komunisti z nastopom tudi na teh volitvah potrdili svojo navzočnost v slovenskem političnem prostoru, volitve pa so pokazale, da je marksističnemu taboru uspelo zbrati več kot deset odstotkov vseh glasov.⁴⁰ Čeprav so slovenski socialisti osvojili mandat, pa v njihovem taboru seveda ni bilo razloga za zadovoljstvo z izidom volitev v Sloveniji, še manj v državi. *Delavska politika* se je pritoževala nad nizko razredno zavednostjo delavstva, ki je množično glasovalo za meščanske stranke, in ni skrivala razočaranja nad tem, da delavci niso zmogli »postaviti sebe kot tretj[ega] odločujoč[ega] faktor[ja] v državi«. Delavsko glasovanje za meščanske stranke je namreč »obup nad samim seboj, kriza delavske zavednosti, to je glasni protest tudi proti onim voditeljem v proletarskem gibanju, ki živijo samo od razkolov in proletarskih fraz«. ⁴¹ Ohranjali pa so vpliv med sindikalno organiziranim delavstvom, saj je Strokovna komisija oziroma pokrajinska organizacija Ursovih sindikatov konec leta 1925 štela okoli 10.000 članov.⁴²

Tudi za volitve v oblastne skupščine 23. januarja 1927 je med komunisti in socialisti prišlo do volilnih povezav. Takrat so se SSJ, zedinjaši in komunisti povezali v volilno koalicijo Zveza delavskih list. Na teh volitvah so socialisti dosegli štiri mandate – enega v ljubljanski in tri v mariborski oblastni skupščini; v slednji je bil med izvoljenimi Josip Petejan, ki je po izvolitvi za poslanca narodne skupščine septembra 1927 odstopil in ga je nasledil komunist Andrej Čanžek.⁴³

38 Balkovec, »Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša,« 124, 126, 128, 129, 167, 209.

39 Milenković, *Socijalistička partija Jugoslavije*, 319, 320.

40 Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev*, 360–64. Mikuž, »Razvoj slovenskih političnih strank 1919–1920,« 134, 135. Balkovec, »Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša,« 127, 129, 167, 168. Milenković, *Socijalistička partija Jugoslavije*, 364–66, 371, 372, 377, 379.

41 [Ivan] Makuc, »Misli ob volitvah,« *Delavska politika*, 21. 9. 1927, 1.

42 Miroslav Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem. Od začetkov strokovnega gibanja do Enotnih sindikatov Slovenije (1868–1945)* (Maribor: Obzorja, 1989), 47.

43 Miroslav Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929* (Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000), 82–107, 108, 475, 477, 478.

Za vse volitve je značilno, da so med volivci delavskih list prevladovali industrijski delavci. Tako je večje število glasov za stranke marksističnega tabora opazno na Jesenicah, v Zasavju, Ljubljani, Mariboru, Guštanju (Ravne na Koroškem) in še nekaterih krajih z industrijskimi obrati.⁴⁴

Značilno je tudi, da je ob upadanju števila volivcev delavskih strank zaradi različnih vzrokov že v začetku dvajsetih let v primerjavi z letom 1920 občutno padlo tudi število strankarsko organiziranih članov v marksističnem taboru. Kot je že bilo omenjeno, je v fazi idejnopolitičnega in organizacijskega razločevanja leta 1920 JSDS štela okoli 23.000 članov, komunistična stranka pa okoli 12.000. V začetku leta 1923 je bilo v pokrajinski organizaciji SSJ (brez zarjanov) 65 socialističnih organizacij s 3403 člani. Bernotova skupina je konec leta 1923 štela 878 članov v 31 organizacijah, avgusta 1924 pa se število njenih članov ocenjuje na 1107. V pokrajinski organizaciji SSJ je septembra 1924 delovalo 25 organizacij s 1400 člani, tudi konec leta 1925 se število članov ocenjuje med 1300 in 1400. V naslednjih letih se število ni bistveno spreminjalo oziroma je SSJ številčno ostajala stabilna, saj je konec leta 1928 štela okoli 1500 članov.⁴⁵ Padec števila članov socialistične stranke je mogoče razložiti z upadanjem interesa delavcev za strankarsko organiziranje in obremenjujoče plačevanje članarine, s širšo pasivizacijo v razmerah stabilizacije družbenih razmer pa tudi s prehajanjem članov k drugim strankam.

Vzroki drastičnega padca števila članov v komunistični stranki so bili specifični in so temeljili v prepovedi stranke ter njeni potisnjenosti v ilegalo, zaradi česar je stranka zašla v hudo organizacijsko krizo. Julija 1923 je štela 72 organiziranih članov, aprila 1924 pa le 57 članov KSJ in okoli 450 članov NDSJ. Vendar številčno stanje ne odraža dejanskega števila komunistov in vplivnosti stranke; ne nazadnje ji je poleti 1923 uspelo spodbuditi široko stavkovno gibanje med rudarji.⁴⁶ Tudi v naslednjih letih je KSJ na Slovenskem imela nizko število članov. Oktobra 1928, tj. tik pred uvedbo diktature, je štela 196 članov, 36 kandidatov za člane in 95 komunističnih mladincev. Organizacijsko je bila takrat zajeta v štiri okrožne in šest mestnih komitejev ter 29 celic.⁴⁷

Za vodstveno jedro komunistične stranke je značilno, da se je njegova kadrovska sestava pogosto spreminjala predvsem zaradi oblastnega pritiska oziroma aretacij in izrečenih zapornih kazni, umika posameznih članov v tujino zaradi kompromitiranosti, zaradi odhoda na šolanje v Sovjetsko zvezo ali prevzemanja drugih nalog, izključitve posameznikov iz stranke ali odvrnitve od nje. Vsaj od jeseni 1920 je bil sekretar pokrajinskega strankinega sveta za Slovenijo Lovro Klemenčič, ki ga je kmalu nasledil Ernest Bartulović, jeseni 1921 pa je vodenje stranke spet prevzel Klemenčič. Člani sekretariata so bili Marcel Žorga, Ludvik Vencajz (po komunističnih atentatih se je stranki odpovedal), Rajko Osterc, France Perdan, Štefan Weiss in Ante Šuntajs. V vodstvu stranke se takrat ali malo kasneje navajajo še Milan Lemež, Josip Pokovec,

44 Balkovec, »Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša«, 225.

45 Milenković, *Socijalistička partija Jugoslavije*, 182, 231, 234, 283, 418.

46 Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov*, I, 80, 129, 164.

47 Ibid., 356.

Aleksander Kobler in drugi. Člani centralnega strankinega sveta so bili Lovro Klemenčič, Ivan Makuc, Vladislav Fabjančič, Viktor Koleša in Jakob Žorga. Po izključitvi Klemenčiča iz stranke leta 1923 je pokrajinski sekretar postal Jakob Žorga, v vodstvo centralnega strankinega sveta KSJ pa je bil takrat izvoljen inž. Dragotin Gustinčič. Leta 1923 so bili v pokrajinsko vodstvo vključeni Albert Hlebec, Franc Wankmüller, Ciril Razboršek, verjetno Točka Čeč in še kdo. Leta 1924 je sekretar postal Ciril Štukelj in v pokrajinsko vodstvo so pritegnili Lovra Kuharja. Sredi dvajsetih let je sekretar postal Aleksander Kobler, za njim pa Gustinčič. Zaradi aretacij in drugih vzrokov sta jeseni 1928 v pokrajinskem sekretariatu delovala samo Gustinčič (ki pa je bil tudi kmalu aretiran, a izpuščen) in Wankmüller, zato so takrat vključili Dušana Kermavnerja, ki je prevzel tudi poslovanje pokrajinskega sekretariata. Konec leta 1928 so bili na pokrajinski konferenci v pokrajinski komite izvoljeni Jakob Žorga kot sekretar, Gustinčič, France Klopčič, Ivan Zver, Josip Šenica, Alojz Kusold, Lazar Nešić ter kot zastopnik komunistične mladine (SKOJ – Savez komunističke omladine Jugoslavije) Vinko Preželj ali Maks Strmecki.⁴⁸

III.

Uvedba kraljeve diktature 6. januarja 1929 je z razpustom in prepovedjo političnih strank prizadela komunistično in socialistično stranko. Formalni položaj komunistične stranke, ki je uvedbo diktature napovedovala že prej, se sicer ni spremenil, ker je bila stranka že prepovedana in se je v preteklih letih prilagodila ilegalnemu delovanju, pomenila pa je zarezo v odnosu oblasti do komunistov, saj je z nastopom diktature nastopilo obdobje najhujše represije nad komunisti, zlasti njim pa je bilo namenjeno takrat ustanovljeno državno sodišče za zaščito države, pristojno za politične sodne procese in pooblaščno razsojati brez pravice do pritožbe.⁴⁹ Za socialiste je seveda že sam razpust stranke pomenil pomembno spremembo pogojev in metod njihovega delovanja. Kljub prepovedi in razpustu političnih strank ter drugih institucij demokratičnega parlamentarizma in zatem oživljanja parlamentarnega življenja na sicer drugačni osnovi, mdr. z uvedbo državnih list na volitvah, so prejšnji strankarski subjekti še naprej bili prisotni v političnem življenju.

Kot posebno obliko vpetosti v javno življenje še v času čiste diktature je treba omeniti vzpostavitev banskega sveta Dravske banovine, ki ga je julija 1930 imenoval notranji minister. Njegova začetna sestava je namreč odražala politično pluralnost članov, čeprav je treba poudariti, da svet ni bil sestavljen po strankarskem ključu. Vendar so bili v njem zastopani predstavniki vseh idejnopolitičnih taborov, torej tudi marksističen razen komunistov. Marksistični tabor je imel enega člana, in sicer je mesto Maribor zastopal pomemben član bivše SSJ za Slovenijo, vodja borze dela in podžupan v Mariboru Rudolf

48 Ibid., 78, 79, 87, 88, 93, 98, 116, 122, 130, 131, 154, 176, 321, 354–56, 358. France Klopčič, *Desetletja preizkušenj. Spomini* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980), 345, 391.

49 Pleterski et al., *Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije*, 105.

Golouh. Omeniti pa velja še publicista Albina Prepeluha kot nekdanjega vidnega člana JSDS, kasneje pa ndr. podpredsednika avtonomistične Slovenske kmetske stranke, ki je bil v banskem svetu predstavnik Ljubljane.⁵⁰

Čeprav je bila SSJ z uvedbo diktature razpuščena, so socialisti ohranili strankin aparat in privržence. Delovali so v krogu naročnikov mariborske *Delavske politike*, ohranjali so prejšnje močne položaje na sindikalnem področju v okviru Strokovne komisije za Slovenijo, ki je med sindikalnimi organizacijami združevala najvišje število organiziranega delavstva in je izdajala glasilo *Delavec*. Posledično so socialisti imeli pomembno vlogo v Delavski zbornici; na volitvah v skupščino Delavske zbornice leta 1933 so v delavski skupini dobili največ glasov (18.848) in osvojili 23 mandatov, medtem ko je liberalna Narodno strokovna zveza osvojila 15 mandatov, krščanskosocialistična Jugoslovanska strokovna zveza pa 12.⁵¹ Pomembno polje njihovega delovanja je predstavljala tudi zveza kulturno prosvetnih in športnih društev Svoboda. Svoje programske usmeritve so širili na konferencah poverjenikov in delavskih zaupnikov ter z naročniško mrežo svojih glasil, s sklicevanjem delavskih shodov ter socialističnih konferenc in si tako prizadevali za ohranitev večinskega vpliva med delavstvom.⁵² Institucijo delavskih zaupnikov so nasploh imeli za »fundament naše veljave in naše organizirane moči v borbi za kruh in za človeške pravice delavstva«. ⁵³ Iz vrst Strokovne komisije je prihajalo najvišje število delavskih zaupnikov. Leta 1937 je Strokovna komisija imela 617 delavskih zaupnikov, medtem ko jih je Jugoslovanska strokovna zveza imela 183, Narodno strokovna zveza 53, režimska Zveza združenih delavcev pa 38; vendar je slednja že leta 1939 na račun izrazitega oblastnega favoriziranja dobila največ delavskih zaupnikov, Strokovna komisija pa je pristala na drugem mestu.⁵⁴

Po razglasitvi oktobrirane ustave septembra 1931 so socialisti proti koncu leta 1933 začeli priprave za obnovitev socialistične stranke. Ob podpori Socialistične delavske internacionale so februarja 1934 v Beogradu obnovili stranko z imenom Socialno demokratična stranka Jugoslavije, ki je na kongresu napovedala: »Po petih letih neprostovoljnega mrtvila se vrača razredno zavedno delavstvo ponovno v areno političnega udejstvovanja«, začenja se »nova doba dela in boja za zmago socialnodemokratičnega programa v državi, za politično, gospodarsko in socialno enakopravnost vsega delovnega ljudstva v mestih in na deželi, za uresničenje socializma«. Josip Petejan je na omenjenem kongresu poudaril, da so meščanske stranke v svoji zaslepljenosti vodile medsebojno borbo, ki se je končala z ukinitvijo ustavnih pravic, s 6. januarjem 1929 pa je nastopila doba »političnega mraka«. Na kongresu sprejeti strankin statut je poleg strankine centrale predvideval še pokrajinske,

50 Miroslav Stiplovsšek, *Banski svet Dravske banovine 1930–1935* (Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006), 51, 323, 325.

51 Stiplovsšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, 55.

52 Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev*, 416–19, 471–78.

53 »Sodrugri in sodružice! Volitve delavskih zaupnikov so pokazale izraz Vaše organizirane in razredne volje. V tovarnah in podjetjih je zaplapolal naš rdeči prapor,« *Delavec*, 10. 1. 1929, 1.

54 Janko Prunk, *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1977), 183.

okrožne in krajevne organizacije. V izvršni odbor stranke so bili iz Slovenije izvoljeni Josip Petejan, Viktor Eržen, Lojze Sedej in Jakob Klenovšek.⁵⁵

Čeprav notranje ministrstvo ni dovolilo obnove socialistične stranke,⁵⁶ so socialisti kasneje še večkrat, vendar neuspešno, poskušali z njeno obnovo. Dejavno so se pripravljali na volitve v narodno skupščino 5. maja 1935. Ker pogovori z drugimi opozicijskimi skupinami niso bili uspešni, so na volitvah nastopili samostojno pod imenom Zveza delovnega ljudstva; na volilnih shodih v Sloveniji je nastopal eden izmed vodilnih predstavnikov prejšnje SSJ Živko Topalović kot nosilec liste ZDL, v volilnem programu pa so mdr. poudarjali namero in željo, da bi poleg delavcev in kmetov pritegnili tudi nameščence in obrtnike.⁵⁷ Ker je Topalovićevo listo Jevtičev režim sredi aprila 1935 prepovedal, so bili socialisti izločeni iz volilnega merjenja politične moči, s čimer je režim nadaljeval postavljanje ovir političnemu delovanju socialističnega delavstva.⁵⁸ Nato so na konferenci zastopnikov socialističnega gibanja iz vseh delov Jugoslavije 7. julija 1935 v Celju ponovno izbrali akcijski odbor, katerega naloga je bila pripraviti ustanovitev stranke z imenom Socialistična zveza delovnega ljudstva.⁵⁹ Ker se je ustanovitev stranke neprestano odmikala, so po prepovedi Svobode julija 1935 delovanje usmerili v marca 1936 ustanovljeno novo društvo Vzajemnost in za podeželje začeli izdajati *Ljudski glas* (1935–1941), ki je poleg delavske obravnaval tudi problematiko kmetov in obrtnikov, ter tako skušali širiti vpliv zunaj delavskih vrst.⁶⁰ Podprli so t. i. Zagrebški sporazum med predstavniki srbske opozicije in dr. Vladkom Mačkom, sklenjen 7. oktobra 1937, a ob tem poudarjali, da nočejo postati »prirepek Združene opozicije«, temveč hočejo ostati samostojno organizirana skupina.⁶¹

Na parlamentarnih volitvah 11. decembra 1938 so socialisti kandidirali na Mačkovi opozicijski listi in se nerazumno povezali s politično propadlo Jugoslovansko nacionalno stranko.⁶² Po nastopu vlade Cvetković-Maček avgusta 1939, ko so nove razmere ocenjevali kot politično bolj ugodne za krepitev socialističnega gibanja, so si ponovno neuspešno prizadevali za ustanovitev socialistične stranke in se niso pridružili Zvezi delovnega ljudstva Slovenije, ki so jo snovali komunisti kot novo obliko ljudskofrontnega gibanja. Za vstop se je sicer dogovarjala celjska skupina socialistov (Franc Svetek), a se tudi ta zaradi protirevolucionarnega stališča ni vključila v ZDLS oziroma so jo komunisti maja 1940 zavrnil.⁶³ Na sestanku socialističnih zaupnikov iz vse Slovenije 17. septembra 1939 v Celju so spet obravnavali priprave na ustanovitev

55 »Socialno demokratična stranka Jugoslavije obnovljena,« *Delavska politika*, 7. 2. 1934, 1, 2.

56 »Osnovanje Socialno demokratične stranke Jugoslavije ni dovoljeno,« *Delavska politika*, 21. 3. 1934, 1.

57 »Delovnemu ljudstvu mest in vasi!,« *Delavska politika*, 20. 4. 1935, 1. »Mi smo edino pravo ljudsko socialno gibanje,« *Delavska politika*, 20. 4. 1935, 2.

58 »Vsem našim zaupnikom!,« *Delavska politika*, 24. 4. 1935, 1.

59 »Socialistična zveza delovnega ljudstva. Začetek naše politične akcije,« *Delavska politika*, 10. 7. 1935, 1.

60 »Potrebe in zahteve kmečkega naroda,« *Ljudski glas*, 1. 9. 1935, 3.

61 »Sporazum opozicije. Pred podpisom sporazuma,« *Delavska politika*, 2. 10. 1937, 1. »Ob sodelovanju z demokratičnimi skupinami bomo pokazali svojo moč,« *Delavska politika*, 13. 10. 1937, 1.

62 Balkovec, »Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša,« 124, 168.

63 Alenka Nedog, *Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji. Od leta 1935 do 1941* (Ljubljana: Borec, 1978), 170, 171.

stranke,⁶⁴ enake namere pa so bile prisotne tudi še v letu 1940, toda socialisti so takrat zadeli na nove ovire. Z oblastnim razpustom Strokovne komisije decembra 1940 je socialistično delavsko gibanje izgubilo pomembno možnost delovanja pa tudi v Delavski zbornici jih je izpodrinila režimska Zveza združenih delavcev. Dotedanji vpliv socialistov oziroma razrednih sindikatov kažejo volitve obratnih zaupnikov leta 1939, ko je listo Strokovne komisije volilo 22.732 delavcev, kandidate Jugoslovanske strokovne zveze 8076 delavcev, kandidate Zveze združenih delavcev 7999 delavcev in kandidate Narodne strokovne zveze 6643 delavcev.⁶⁵

Na drugi strani je KSJ z uvedbo kraljeve diktature zaradi silovitega oblastnega pritiska zašla v največjo krizo. Izgubila je večino možnosti legalnega delovanja, številne strankine organizacije po vsej državi so bile razkrite – kar je stranko, utemeljeno na izraziti centralistični podlagi, še dodatno ohromilo, kontinuiteta pokrajinskih vodstev je bila prekinjena, ker so bili njihovi člani aretirani ali so se umaknili v tujino, v Sloveniji je zabeležen tudi primer samomora v zaporu (Ivan Zver). KSJ v Sloveniji je delila usodo z organizacijami drugod po državi, vendar s to razliko, da je bila komunistična dejavnost prekinjena nekoliko kasneje kot drugod v Jugoslaviji, organizacija pa se je nato začela relativno kmalu obnovljati. Vendar je v času množičnih aretacij spomladi 1930 »nastopila doba, za katero moremo trditi, da stranke ni bilo«, oziroma je bila stranka »uničena do tal«, kakor je razmere ocenil Boris Kidrič na goričanski konferenci jeseni 1934.⁶⁶ Zlasti so jo prizadele aretacije več vodilnih komunistov (sekretarja pokrajinskega komiteja KSJ za Slovenijo Jakoba Žorge, ki je ta položaj zasedal le nekaj mesecev do aretacije aprila 1929, Ivana Zvera, Dragotina Gustinčiča, Dušana Kermavnerja, Maksa Strmeckega itd.) ali njihovi umiki v tujino (novi sekretar pokrajinskega komiteja France Klopčič, Lovro Kuhar, organizacijski sekretar centralnega komiteja KSJ Viktor Koleča). Proces obnove je potekal v letih 1932–1934, ko so se iz zaporov in kaznilnic vrnili nekateri mlajši komunisti (Boris Kidrič, Edvard Kardelj) in prevzeli vodenje komunistične organizacije. Delovanje komunistov je bilo v času obnove izrazito usmerjeno v vzpostavljanje strankine organizacijske mreže, posegi v širši družbeni prostor pa so bili omejeni predvsem na propagando. Dolgotrajnejša prekinitev stikov z osrednjim vodstvom na Dunaju in občasno nerazumevanje posebnih potreb KSJ na Slovenskem je pri nekaterih komunistih spodbudilo težnjo po izločitvi slovenske organizacije iz KSJ in neposredni povezavi s Kominterno. Kljub aretacijam in oblastnemu pritisku se je število članov z 280, kolikor jih je bilo leta 1929, do jeseni 1932 povečalo na 450 članov, ki so bili organizirani v 60 celicah, med njimi je bilo 90 odstotkov delavcev in kmetov. Število članov se je sredi leta 1933 po daljšem času za takratne razmere kar precej povečalo, saj je stranka štela okoli 600 članov (v tem številu pa so najbrž upoštevani tudi člani komunistične mladine, saj celice marsikje niso bile ločene), toda zaradi ponovnih policijskih vdorov je število kmalu upadlo za tretjino. Organizacijska

64 »Za politično in socialno enakopravnost ter obnovo socialistične stranke,« *Delavska politika*, 19. 9. 1939, 2.

65 Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, 64, 80.

66 Boris Kidrič, *Zbrana dela, 1. knjiga*, ur. France Filipič (Ljubljana: Državna založba Slovenije in Komunist, 1987), 14.

obnova se je nekako zaključila s sklicem partijske konference 16. septembra 1934 v Goričanah. Takrat je organizacija štela 328 članov s šestimi okrožnimi komiteji, dva pa sta bila še v snovanju. Kot glavna središča komunističnih organizacij so se postopoma uveljavljali Ljubljana, Maribor, Guštanj, Celje, Zasavje s Trbovljami, Kranj, Jesenice. Večjo pozornost so usmerjali tudi na ustanavljanje organizacij komunistične mladine in t. i. frakcijsko delo (delo med ženami, mladino, v organizacijah Rdeče pomoči itd.). Glavna ilegalna glasila v obdobju obnavljanja in ponovnega utrjevanja stranke so bila *Rdeči prapor* (1932–1934), *Rdeči signali* (1932–1934), *Celica* (1933–1934), *Mladina* (1933), *Delavski obzornik* (1935–1936). Marksistični misli sta odpirali prostor tudi reviji *Književnost* (1932–1935) in *Sodobnost* (1933–1941).⁶⁷

Zaradi izrednih razmer, v kakršnih je delovala komunistična stranka, je v njenem vodstvu prihajalo do pogostih sprememb. V fazi njenega obnavljanja naj bi stranko začasno vodil Boris Kidrič ali morda Janez Perenič, od 1933 in delno 1934 Miha Marinko, od goričanske konference do odhoda na šolanje v Moskvo leta 1935 Ivan Maček, zatem Jože Marn in od leta 1936 Mirko Košir, pri čemer je bila zaradi aretacij v letih 1935 in 1936 stranka tako rekoč obglavljena. Med vodilnimi komunisti pred ustanovitvijo slovenske komunistične stranke aprila 1937 so v vodstvu delovali še Edvard Kardelj, Vilibald Konte, Jože Brilej, Karel Luter, Tone Šušteršič, Tone Tomšič, France Hočevar, Otokar Franko, dr. Joža Vilfan, Jakob Žorga, inž. Stane Krašovec, Tone Ranzinger. Slovenski predstavniki v centralnem komiteju KSJ so bili Franc Leskošek, Miha Marinko, Lovro Kuhar, Karel Hudomal.⁶⁸ Glede kadrovske politike se je večkrat poudarjalo, da morajo biti v vodstvu ustrezno zastopani delavci. Znana je kritika Josipa Broza v času goričanske konference, da v stranki skoraj vse delo vodijo intelektualci, ki kljub požrtvovalnosti »niso zmožni ustvariti nekaj trdnejšega zato, ker nimajo osnove, nimajo delavcev«. ⁶⁹ Pa tudi nasploh naj bi bilo v stranko, zlasti v Ljubljani, vključeno premalo delavcev.⁷⁰

Opaznejši prelom v metodah delovanja komunistov, s katerimi je stranka želela premagati družbeno izoliranost in se usmeriti k množičnemu delu, se je nakazal v letu 1933 s poskusom uveljavljanja taktike enotne fronte z delavci ne glede na njihovo politično pripadnost v okviru legalnih sindikatov. Kmeta in srednji meščanski sloj je KSJ skušala pridobiti z opozarjanjem na nerešeno nacionalno vprašanje in socialno neenakopravnost. Izoliranost je želela preseči tudi z udeležbo na volitvah v Delavsko

67 Lilijana Trampuž, »KPJ na Slovenskem v obdobju šestojanuarske diktature 1929–1934 s poudarkom na začetnem delu priprave pokrajinske konference« (magistrsko delo, Univerza v Ljubljani, 1992), 3–33, 151–54. France Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939*, 2. knjiga (Ljubljana: Borec, 1981), 37, 108, 109, 110, 111, 135. Kidrič, *Zbrana dela*, 1, 13–37.

68 Ervin Dolenc, »Spor med prvo in drugo generacijo slovenskih komunistov?«, v: *Med politiko in zgodovino. Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903–1975)*, ur. Aleksander Žižek in Jurij Perovšek (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005), 116–19. Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov*, 2, 110, 111, 121, 123, 135, 149, 150, 155, 161, 173, 174, 182. France Filipič, *Ob razprtjih zgodovine* (Maribor: Obzorja, 1994), 67–82. Miha Marinko, *Moji spomini* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971), 86, 90, 91, 101–120, 138, 141–156. Ivan Maček - Matija, *Spomini* (Zagreb in Ljubljana: Globus in Delo, 1981), 39, 41–43, 48, 57, 58.

69 Josip Broz Tito, *Zbrana dela*, 2. knjiga, ur. Janko Liška et al. (Ljubljana: Komunist in Borec, 1978), 31.

70 Ibid., 40.

zbornico ter organiziranjem stavkovnega gibanja sredi tridesetih let. Privržence med obubožanim kmečkim prebivalstvom je skušala pridobiti s posebnim glasilom *Ljudska pravica* (1934–1936) in z ustanovitvijo kmečke komisije pri pokrajinskem komiteju KSJ.⁷¹

Ljudskofrontna usmeritev po 7. kongresu Kominterne (julij–avgust 1935) je za komunistične stranke pomenila postopno preusmerjanje komunistične politike od čiste razredne v narodnoobrambno, s tem v opuščanje sektaštva in širjenje možnosti delovanja. Okoli *Ljudske pravice* kot začetnega jedra nastajajoče ljudske fronte so se komunistični stranki v letih 1935–1938 približevale ter nato od nje tudi oddaljevale različne skupine in organizacije, pri čemer sta bili najmočnejši in najpomembnejši skupini Kmečko-delavsko gibanje in krščanski socialisti, medtem ko so se socialisti, ki so se jeseni 1935 s komunisti celo pogovarjali o ustanovitvi Enotne delavske stranke, kmalu oddaljili in nameravali ustanoviti lastno stranko Socialistična zveza delovnega ljudstva.⁷²

Kmečko-delavsko gibanje je bilo na zborovanju delegatov 3. 9. 1939 v Celju preimenovano v Zvezo delovnega ljudstva Slovenije z vodilno vlogo delavstva in komunistične stranke. Po prvotnem načrtu naj bi se zveza preoblikovala v stranko, kar se ni zgodilo. Zaradi notranjih razhajanj je ZDLS ostala »le poskus zakonite politične stranke nezakonite komunistične partije«, v katero so se posamezniki vključevali samostojno, in ne kot predstavniki političnih skupin. ZDLS je pri drugih političnih subjektih veljala za komunistično, kar je skupaj z opustitvijo ljudskofrontne politike v Kominterni in posledično tudi v KSJ precej zmanjšalo število njenih članov.⁷³

Upoštevanje nacionalnega vprašanja, ki ga je KSJ začela pojmovati kot pomembno mobilizacijsko in taktično sredstvo, je na osnovi sklepa Kominterne o ustanovitvi nacionalnih partij v okviru KSJ, torej tudi komunistične stranke v Sloveniji, dobilo potrditev v sklepu 4. državne konference KSJ 24. in 25. decembra 1934 v Ljubljani, ki pa je bil v Sloveniji uresničen šele leta 1937. Cilj takšne reorganizacije je bil zagotoviti čim bolj uspešno nastopanje komunističnih strank zatiranih narodov, ki naj bi bile kot nacionalne stranke protiutež drugim nacionalnim strankam. Toda notranja organizacijska struktura KSJ se z ustanovitvijo nacionalnih strank ni v ničemer spremenila, zato je za stranko jugoslovanskih komunistov še naprej veljala stroga utemeljenost na enotnosti in centralizmu.⁷⁴

Na ustanovnem kongresu Komunistične stranke Slovenije (KSS) v noči s 17. na 18. april 1937 na Čebinah so sprejeli ljudskofrontno utemeljen Manifest slovenskemu narodu in izvolili centralni komite (odbor) KSS. Sekretar je postal Franc Leskošek

71 Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov*, 2, 105, 110, 125, 126, 132, 150, 151, 168, 169, 177, 178.

72 Ibid., 177. Prunk, *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto*, 136–40, 146–48. Nedog, *Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji*, 9–41, 51–67.

73 Prunk, *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto*, 187, 188. Nedog, *Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji*, 121–39, 143–92. Filipič, *Ob razpotjih zgodovine*, 225–37.

74 Edvard Kardelj, *Zbrana dela, 1. knjiga*, ur. France Filipič et al. (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989), 289–313, dok. 28. Pijade, *Istorijski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, II*, 230, 23. Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov*, 2, 137–40, 196–201. Franček Brglez, ur., *Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS. Razprave in dokumenti* (Ljubljana: Komunist, 1977), 253–56, 268–72.

(na tem položaju je ostal vse do konca leta 1945), v centralni komite KSS pa so bili izvoljeni Miha Marinko, Pepca Maček, Vencelj Perko, Ignac Tratar, Jože Butinar, Jože Mihelčič, Edvard Kardelj in Mirko Košir (pet delavcev, dva izobraženca, en obrtnik, en kmet). Še v letu 1937 je bil v centralni komite kooptiran Tone Tomšič, ki je prevzel posle organizacijskega sekretarja. Stranka je v času kongresa imela okoli 250 članov (marca 1937 evidentiranih 198).⁷⁵ Centralni komite KSS je bil nato na tretji konferenci KSS junija 1940 na Vinjah precej razširjen (Vida Tomšič, Stane Žagar, Oskar Kovačič, Miloš Zidanšek, Lojze Hohkraut, dr. Jože Potrč, Boris Kraigher, inž. Janez Marentič, Jože Ažman itd.) in je štel okoli 30 članov.⁷⁶

Med glasili v drugi polovici tridesetih let, ki pa so izhajala neredno ali časovno omejeno, velja omeniti *Ljudsko pravico* (1934–1936, nekaj števil v letu 1939), *Delavski list* (1937), *Glas delavca* (1937–1938), *Slovenskega poročevalca* (1938), pomembno pa je bilo tudi osrednje glasilo jugoslovanskih komunistov *Proleter* (1929–1942).

Svojo prisotnost so komunisti mdr. hoteli potrjevati z udeležbo na parlamentarnih volitvah v narodno skupščino 5. maja 1935, ko so prvič po mnogih letih imeli možnost stopiti iz globoke ilegale in se vsaj delno prikriti v skupnem nastopanju z legalnimi političnimi skupinami ter širiti svoja politična stališča. Skladno z ljudskofrontno usmeritvijo so na teh volitvah delno podprli kandidate Mačkove Združene opozicije in si prizadevali, da bi še isto leto ustanovili Enotno delavsko stranko, delno pa so volitve abstinirali zaradi nasprotujočih si navodil.⁷⁷ Na volitvah v narodno skupščino decembra 1938 so komunisti kandidirali v okviru Slovenske združene opozicije na Mačkovi opozicijski listi, medtem ko so socialisti kandidirali na isti listi skupaj z JNS. Nobena lista ni dosegla mandata. Med Mačkovimi kandidati lahko kot komuniste prepoznamo vidnejše predstavnike – sekretarja centralnega komiteja KSS Franca Leskoška ter člana centralnega komiteja Alojza Hohkrauta in Jožeta Lacka, med socialisti pa Viktorja Eržena, dr. Celestina Jelenca, Josipa Petejana, Jurija Stanka, Andreja Bahuna.⁷⁸

Od sredine tridesetih let je komunistična stranka na Slovenskem kljub pogostim policijskim vdorom delovala neprekinjeno, toda o neprekinjeni številčni rasti je mogoče govoriti šele od ustanovitve KSS leta 1937. V obdobju priprav na ustanovni kongres je stranka na Slovenskem še vedno štela le okoli 250 članov. Čez tri leta, v času tretje konference KSS junija 1940 na Vinjah, je število znašalo 650, v času pete državne konference KSJ oktobra isto leto pa že čez 800 ali morda okoli 900, organizacije pa je povezovalo že 14 okrožnih komitejev. To kaže na pospešena prizadevanja vodstva za organizacijsko okrepitev stranke, ki so se nadaljevala tudi v naslednjih mesecih, tako da številčno stanje KSS ob okupaciji Jugoslavije aprila 1941 ocenjujemo na okoli 1250 članov.⁷⁹ Kot integralni del KSJ je KSS imela predstavnike v centralnem komiteju KSJ.

75 Ibid., 272–79. Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov*, 2, 198, 200, 230.

76 Vida Deželak Barič, *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007), 79, 80.

77 Pleterski et al., *Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije*, 122. Nedog, *Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji*, 57.

78 Balkovec, »Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša«, 130, 162, 163, 167, 168.

79 Deželak, *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje*, 29, 30. Pero Damjanović et al., ur., *Peta zemaljska konferenca KPJ (19–23. oktober 1940)*. Izvori za istoriju SKJ (Beograd: Komunist, 1980), 19, 26, 33, dok. 1. II.

Na peti državni konferenci KSJ so vanj kot člane izvolili Edvarda Kardelja, Franca Leskoška, Borisa Kidriča, Miho Marinka in Vido Tomšič, kot kandidate pa Franca Salamona, Slavka Šlandra, Miloša Zidanška, Borisa Kraigherja in Toneta Tomšiča. V sedemčlanskem biroju centralnega komiteja KSJ sta KSS predstavljala Kardelj in Leskošek.⁸⁰

Ob tem pa je KSS doživljala tudi z različnimi vzroki pogojene notranje krize in osebne spore. Odtujenost in nekonspirativnost vodstva v tujini ter odlašanje z uresničitvijo sklepa o ustanovitvi nacionalnih komunističnih strank so leta 1936 povzročili krizovodnosih med delom vodstva slovenske organizacije in jugoslovanskim vodstvom v tujini. Takratni sekretar pokrajinske organizacije v Sloveniji Mirko Košir je Kominterni predlagal ustanovitev samostojnih nacionalnih komunističnih strank v Jugoslaviji, ki bi bile neposredno vezane na Kominterno, centralni komite KSJ pa bi bil le še koordinator med njimi. Košir je bil zaradi domnevnega separatizma nato razrešen z vodilnega položaja, kasneje pa tudi izključen iz stranke. Po opustitvi ljudskofrontne politike in nastopu druge svetovne vojne na evropskih tleh je nastopilo obdobje dokončne boljševizacije partije, za katero so bile značilne notranje čistke in nespravljiv odnos do samostojno misleče inteligence (izključitev Angele Vode, ki je obsojala sovjetski imperializem in stalinistične procese; obračun s skupino vidnejših komunistov sredi leta 1940, ki so se zavzemali za sodelovanje z levim socialdemokratskim krilom – iz KSS so izključili Dušana Kermavnerja, Jule Gabrovšek je verjetno naredil samomor itd.)⁸¹ S partijskimi čistkami in procesom boljševizacije partije, tj. brezpogojnim sprejemanjem partijskih usmeritev, je vodstvo KSJ še pred okupacijo Jugoslavije izgradilo idejno povsem monoliten in discipliniran strankin organizem, ki mu je nato med okupacijo uspelo uveljaviti vodilno vlogo v odporu in vzpostaviti potrebne mehanizme za revolucionarni prevzem oblasti.

Viri in literatura

Časopisni viri:

- *Delavec*, 10. 1. 1929, 1. »Sodrug i sodružice! Volitve delavskih zaupnikov so pokazale izraz Vaše organizirane in razredne volje. V tovarnah in podjetjih je zaplapolal naš rdeči prapor.«
- *Delavska politika*, 7. 2. 1934, 1, 2. »Socialno demokratična stranka Jugoslavije obnovljena.«
- *Delavska politika*, 21. 3. 1934, 1. »Osnovanje Socialno demokratične stranke Jugoslavije ni dovoljeno.«

kongres Komunistične partije Slovenije: Ljubljana od 11. do 15. novembra 1948 (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1949), 303, 304.

80 Damjanovič, *Peta zemaljska konferencija KPJ*, 264–66, 558–60, 572.

81 Dolenc, »Spor med prvo in drugo generacijo slovenskih komunistov?«, 118, 119. France Filipič, »Politična usmeritev KPS od sredine 1940 do aprila 1941,« v: *Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1991), 53, 54. Angela Vode, *Skriti spomin*, ur. Alenka Puhar (Ljubljana: Nova revija, 2004), 34–50.

- *Delavska politika*, 20. 4. 1935, 1. »Delovnemu ljudstvu mest in vasi!«
- *Delavska politika*, 20. 4. 1935, 2. »Mi smo edino pravo ljudsko socialno gibanje.«
- *Delavska politika*, 24. 4. 1935, 1. »Vsem našim zaupnikom!«
- *Delavska politika*, 10. 7. 1935, 1. »Socialistična zveza delovnega ljudstva. Začetek naše politične akcije.«
- *Delavska politika*, 2. 10. 1937, 1. »Sporazum opozicije. Pred podpisom sporazuma.«
- *Delavska politika*, 13. 10. 1937, 1. »Ob sodelovanju z demokratičnimi skupinami bomo pokazali svojo moč.«
- *Delavska politika*, 19. 9. 1939, 2. »Za politično in socialno enakopravnost ter obnovo socialistične stranke.«
- *Ljudski glas*, 1. 9. 1935, 3. »Potrebe in zahteve kmečkega naroda.«
- Makuc [Ivan], »Misli ob volitvah.« *Delavska politika*, 21. 9. 1927, 1.
- *Naprej*, 28. 12. 1921, 1. »Statut Socijalističke partije Jugoslavije.«
- *Naprej*, 29. 12. 1921, 1. »Strankin zbor.«

Literatura:

- Balkovec, Bojan. »Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša.« *Volilna teorija in praksa v prvi jugoslovanski državi*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2011.
- Balkovec, Bojan. *Prva slovenska vlada 1918–1921*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992.
- Deželak Barič, Vida. *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007.
- Dolenc, Ervin. »Spor med prvo in drugo generacijo slovenskih komunistov?.« V: *Med politiko in zgodovino. Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903–1975)*, ur. Jurij Perovšek in Aleksander Žižek, 113–29. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005.
- Filipič, France. »Politična usmeritev KPS od sredine 1940 do aprila 1941.« V: *Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani*, ur. Ferdo Gestrin, Bogo Grafenauer in Janko Pleterski, 51–68. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1991.
- Filipič, France. *Ob razpotjih zgodovine*. Maribor: Obzorja, 1994.
- Filipič, France. *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, 1. knjiga*. Ljubljana: Borec, 1981.
- Filipič, France. *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939, 2. knjiga*. Ljubljana: Borec, 1981.
- Fischer, Jasna. *Čas vesolniga socialnega punta se bliža. Socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889*. Ljubljana: Krt, 1984.
- Gestrin, Ferdo in Vasilij Melik. *Slovenska zgodovina. Od konca osemnajstega stoletja do 1918*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.
- Gligorijević, Branislav. *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919–1929*. Beograd: Institut za savremenu istoriju in Narodna knjiga, 1979.
- Kermavner, Dušan. *Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884–1894*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1963.
- Klopčič, France. »Komunistična stranka v Sloveniji po Obznani.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 1, št. 2 (1960): 17–67.
- Klopčič, France. *Desetletja preizkušenj. Spomini*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980.
- Klopčič, France. *Kritično o slovenskem zgodovinopisju*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1977.
- Klopčič, France. *Velika razmejitve. Študija o nastanku komunistične stranke v Sloveniji aprila 1920 in o njeni dejavnosti od maja do septembra 1920*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1969.

- Maček, Ivan - Matija. *Spomini*. Zagreb in Ljubljana: Globus in Delo, 1981.
- Marinko, Miha. *Moji spomini*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971.
- Melik, Vasilij. »Izidi volitev v konstituanto leta 1920.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 3, št. 1 (1962): 3–61.
- Melik, Vasilij. *Volitve na Slovenskem 1861–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1965.
- Mikuš, Metod. »Razvoj slovenskih političnih strank (1918 do zač. 1929) v stari Jugoslaviji.« *Zgodovinski časopis* 9, št. 1-4 (1955): 107–39.
- Mikuš, Metod. *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965.
- Milenković, Toma. *Socialistička partija Jugoslavije (1921–1929)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju in NIP export-press, 1974.
- Nedog, Alenka. *Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji. Od leta 1935 do 1941*. Ljubljana: Borec, 1978.
- Perovšek, Jurij. »Notranje cepitve med slovenskimi socialisti.« V: *Slovenska kronika XX. stoletja. 1900–1941*, ur. Marjan Drnovšek, France Rozman in Peter Vodopivec, 275. Ljubljana: Nova revija, 1995.
- Perovšek, Jurij. »Slovenski avtonomizem socialistične smeri v letu 1923.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 34, št. 2 (1994): 163–76.
- Pleterski, Janko, Danilo Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Branko Petranović, Dušan Bilandžić in Stanislav Stojanović. *Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije*. Ljubljana: Komunist in Državna založba Slovenije, 1986.
- Prunk, Janko. »Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 11-12, št. 1-2 (1971–1972): 199–228.
- Prunk, Janko. *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1977.
- Rozman, Franc. »Jugoslovanska socialnodemokratska stranka.« V: *Enciklopedija Slovenije*, 4, ur. Marjan Javornik, Dušan Voglar in Alenka Dermastia, 339–40. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990.
- Rozman, Franc. *Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem. 1889 do 1918*. Ljubljana: Borec, 1979.
- Stiplovšek, Miroslav. *Banski svet Dravske banovine 1930–1935*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006.
- Stiplovšek, Miroslav. *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem: od začetkov strokovnega gibanja do Enotnih sindikatov Slovenije (1868–1945)*. Maribor: Obzorja, 1989.
- Stiplovšek, Miroslav. *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922*. Ljubljana: Partizanska knjiga in Delavska enotnost, 1979.
- Stiplovšek, Miroslav. *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000.
- Trampuž, Lilijana. »KPJ na Slovenskem v obdobju šestojanuarske diktature 1929–1934 s poudarkom na začetnem delu priprave pokrajinske konference.« Magistrsko delo, Univerza v Ljubljani, 1992.
- Vode, Angela. *Skriti spomin*, ur. Alenka Puhar. Ljubljana: Nova revija, 2004.
- Brglez, Franček, ur. *Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS. Razprave in dokumenti*. Ljubljana: Komunist, 1977.

Objavljeni viri:

- Adamič, Marjeta, Jasna Fischer, Milica Kacin-Wohinz, France Kresal, Alenka Nedog, Janko Prunk, Franc Rozman, Mirko Stiplovšek in Tone Zorn, ur. *Viri za zgodovino komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919–1921*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980.
- Broz, Josip Tito. *Zbrana dela, 2. knjiga*, ur. Janko Liška, Franček Brglez, France Filipič, Ivan Kristan, Miro Stiplovšek in Leopold Suhodolčan. Ljubljana: Komunist in Borec, 1978.
- Damjanović, Pero, Milovan Bosić in Dragica Lazarević, ur. *Peta zemaljska konferencija KPJ (19–23. oktober 1940)*. Izvori za istoriju SKJ. Beograd: Komunist, 1980.

- *II. kongres Komunistične partije Slovenije. Ljubljana od 11. do 15. novembra 1948.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1949.
- Kardelj, Edvard. *Zbrana dela, 1. knjiga*, ur. France Filipič, Darinka Drnovšek, Martin Ivanič, Jurij Perovšek, Janko Prunk in Liljana Trampuž. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989.
- Kidrič, Boris. *Zbrana dela, 1. knjiga*, ur. France Filipič. Ljubljana: Državna založba Slovenije in Komunist, 1987.
- Klopčič, France, ur. *Ustanovitev. Dokumenti ustanovnega kongresa komunistične stranke v Sloveniji 11. aprila 1920.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1969.
- Perovšek, Jurij, ur. *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929).* Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1998.
- Pijade, Moša, ur. *Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, tom II. Kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919–1937.* Beograd: Istorijsko odeljenje centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, 1950.
- Pijade, Moša, ur. *Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, tom V. Socialistično gibanje v Sloveniji 1869–1920.* Beograd: Zgodovinski oddelek centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, 1951.
- *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, III, 95-249, 11. 8. 1921, 469–70.* »Zakon kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev o zaščiti javne varnosti in reda v državi.«
- Vujošević, Ubavka, ur. *Drugi (vukovarski) kongres KPJ. Izvori za istoriju SKJ.* Beograd: Komunist, 1983.

Vida Deželak Barič

PARTIES OF THE MARXIST IDEOLOGICAL-POLITICAL CAMP IN SLOVENIA 1896–1941

SUMMARY

In the time of the Austro-Hungarian Monarchy and the First Yugoslavia, the Marxist ideological-political camp ranked below the Catholic and the Liberal camps in terms of power and influence. Its social basis mostly consisted of the industrial proletariat. However, the restrictive class-oriented viewpoint prevented the Marxist camp from gaining possible allies and potential party members, especially among the peasant population.

The Yugoslav Social-Democratic Party as the first political representative was established in 1896. It was supposed to operate among the South-Slavic population throughout all of the provinces in the Austrian half of the Monarchy, though in practice it remained a Slovenian party. It was an organic yet autonomous part of the Austrian Social-Democratic Party. Its membership fluctuated considerably (it had 4100 members in 1905, and 7603 in 1906). At the 1907 National Assembly elections it gathered 10 % of votes in the Slovenian ethnic space, while in 1911 it received 11 %, especially in the industrial and mining areas. However, it remained without its representative in the National Assembly as well as in the Provincial Assemblies.

In 1920 the radicalised situation after World War I and the revolutionary developments throughout Europe led to the division of the Yugoslav Social-Democratic Party into its reformist and radical parts. The minority (12,000 members) joined the Communist Party, established in April 1920, while the majority (23,000 members) remained in the framework of the Yugoslav Social-Democratic Party, for the time being. The communists subsequently joined the centralised party of the Yugoslav communists (the Communist Party of Yugoslavia), while the Yugoslav Social-Democratic Party joined the Socialist Party of Yugoslavia. At the 1920 Constitutional Assembly elections, the communists and the social democrats received almost 29 % of votes (12 seats), but they would never again be able to repeat such a result. Subsequently the Marxist camp parties achieved the election of only a single socialist MP at the 1927 parliamentary elections, while no socialists were elected during the 1930s. Their own weakness forced both parties to establish mutual or wider connections at the elections.

The Communist Party was significantly impeded by the State Protection Act of August 1921, which banned the Communist Party of Yugoslavia and thus excluded it from the public life for the entire duration of the First Yugoslavia. Afterwards the Communist Party kept operating illegally, though the pressure of the authorities decimated its ranks. In its attempts to overcome its illegal position, in the 1920s the communists established several parties under other names (the Socialist Party of Working People, the Independent Workers' Party of Yugoslavia) and took part in all of the parliamentary elections in the 1920s under different names (the Republican Workers-Peasants Bloc, the Workers' List Union). We should especially underline its successful run at the municipal elections in Ljubljana in December 1922, within the Alliance of Working People. The Communist Party had but a few organised members (57 in April 1924, while in October 1928 it had 196 members, 36 candidates for membership, and 95 members of the Communist Youth).

The influence of the Socialist Party of Yugoslavia started weakening as well, as many of its members became passive. The party was also beset by conflicts between its internal fractions, resulting in its division into four groups in 1922 and 1923. In August 1923 the groups once again merged into the Socialist Party of Yugoslavia, with the exception of Bernot's group, which adopted the old party name – the Yugoslav Social-Democratic Party – in 1926. In 1923 the Socialist Party of Yugoslavia had around 3400 members, and in 1928 approximately 1500.

With the introduction of the King's Dictatorship on 6 January 1929, political parties were dissolved and banned, which adversely affected the Communist as well as the Socialist Party. The formal position of the Communist Party did not change, as it had already been prohibited. However, the attitude of the authorities towards the communists worsened: with the onset of the dictatorship, the period of the worst repression against the communists began, and in 1930 and 1931 the Communist Party was torn apart. Also after the restoration between 1932 and 1934 it still often suffered due to arrests, yet it managed to gradually expand its influence by emphasising the

unsolved national and social issues as well as the threat of fascism. The Communist Party attempted to confirm its dedication to the benefit of the nation in 1937, by establishing the Communist Party of Slovenia as a national party, although in fact it remained closely integrated into the centralised Communist Party of Yugoslavia. Since then it kept strengthening, also in terms of its membership: in April 1941, when Yugoslavia was occupied, it consisted of approximately 1250 members. With the final Bolshevikisation, the Party developed into a monolithic and disciplined organism, ready to face the challenges posed by the occupation.

For the socialists the abolishment of the Socialist Party resulted in a significant change of the circumstances of their activities, yet they still had numerous possibilities at their disposal to preserve their influence among the workers (the socialist trade union Expert Commission, the Chamber of Labour, labour confidants, the publishing of legal gazettes). However, toward the end of the period under consideration, the conditions worsened due to the measures taken by the authorities and aimed against the class-conscious workers. As of the middle of the 1930s, the socialists often endeavoured to restore their party, but were unsuccessful.